

Etnologiska institutionen
Stockholms universitet
S-106 91 Stockholm

LAK OCH BYK I SMÅLAND
1850-1900

Uppsats framlagd vid professor Granlunds proseminarium vårterminen 1963
av Åsa Wall

LAK OCH BYK I SMÅLAND	1
1850-1900	1
Inledning	3
Historik	3
Storbyk.....	5
Förvaring av smutskläder	5
Byktider	6
Bykkäringar.....	7
Bykplats	8
Bykvatten	8
Byklut och såpa	8
Blötläggning.....	9
Stukning	10
Bykning	10
Kalläckning.....	11
Varmläckning	11
Bykåka	12
Böstning och sköljning.....	13
Vridning	15
Torkning och blekning	15
Tryckta källor.....	18
Otryckta källor	19
Register	20

Inledning

Klädernas rengöring har mycket sällan berörts i litteraturen genom tiderna, medan det däremot finns otaliga skildringar av bad och annan kroppsvård. De uppteckningar som finns på Nordiska museet såsom resultat av Etnologiska Undersökningens frågelista rörande klädtvätt och tvättens behandling är det enda utförliga material jag lyckats finna angående byk i Sverige. Uppteckningarna visade sig emellertid vara mycket ojämnt fördelade över landet. Då jag fann att Småland var rikligast representerat beslöt jag mig för att behandla byken först och främst i detta landskap på grundval av 20 relativt fylliga uppteckningar, gjorda under 1930- och 40-talen och hänförande sig till senare hälften av 1800-talet.

Historik

Vattnet är det äldsta rengöringsmedlet och outhärligt vid användningen av de flesta tvättmedel. Den primitivaste tvättmetoden är att behandla kläder¹ med enbart kallt, klart vatten utan någon kemiskt verkande tillsats.² I denna lut finns vissa alkalier med frätande och smutslösande egenskaper nämligen pottaska och soda, vilka erhålles ur trä- respektive växtaska. Det är tyvärr okänt när och var man först använde denna metod. Man vet dock att lut av träaska allmänt har använts i forntiden som rengöringsmedel, vilket bibeln ger belägg för på flera ställen. Enligt K. Moszyrski skall slaverna troligen genom tyskarna ha fått kännedom om lutens beredning och användning. I Medelhavsländerna åstadkom man en förnämlig lut av askan av olika havs- och strandväxter medan man i norra och mellersta Europa huvudsakligen använde sig av bokaska. I Sverige och troligen även i Finland har luten företrädesvis beretts av björkaska, som tack vare sin rikedom på pottaska ansågs bäst, emedan danskarna naturligt nog brukade bokaska. I Norge skall enaska i första hand ha kommit ifråga och därefter björkaska.

Verbet ”byka” betyder enligt Svenska Akademiens Ordbok ”behandla, i sht rengöra (tvättkläder, väfnader o.d.) med (het) lut (som öses öfver dem), ’laka’”, men förekommer även ”i oeg. o. utvidgad anv. om hela tvättningsproceduren vid stortvätt: tvätta (kläder)”. Verbet laka har alltså samma betydelse som byka och används dialektalt i Västergötland och där framför allt i Göteborgstrakten men förekommer även i kringliggande landskap. Ordet byka är ”af ovisst ursprung” men det finns besläktade motsvarigheter i många europeiska språk såsom tyska, engelska, franska och italienska, varför man kan anta att bykningsmetoden en gång haft stor utbredning i Europa. Enligt bröderna Grimm var verbet ”bauchen” allmänt i Sydtykland under 1500-talet. Att ordet skulle ha sin förklaring i att man använde sig av bokträaska, vilket hävdats, opponerar sig Grimm emot och framhåller att det i stället eventuellt kan ha

¹ Orden plagg och kläder används i uppsatsen i vidsträckt betydelse om alla persedlar som byktes.

² Att rengöra kläder genom att trampa dem i vatten är ett uråldrigt bruk. Den egyptiska hieroglyfen för tvättare består av två ben stående i vatten. Homeros beskriver i Odysseen hur Nausikaa tvättar sina kläder på detta sätt. Denna metod har långt in i sen tid använts av skotska tvätterskor. Enligt U. T. Sirelius skall man hos många finsk-ugriska folk så sent som på 1900-talet ha trampat kläder i tråg, sedan de doppats i lut. En annan primitiv form av rengöring omtalas från Danmark, där man lade in linnet i ugnen efter avslutad bakning för att ta död på ohyran.

romanskt ursprung. Redan under medeltiden skall de kommunala tvätterierna på vissa håll i Tyskland ha benämnts "Bauchhäuser".

Verbet byka saknas i fornsvenskan. Tidigast har man funnit det i Åbo domkyrkas räkenskaper från år 1554, där det omtalas vad en kvinna fick i lön "för thet hon twätter och bygger kirkiones klädher". Enligt Eilert Sundt är metoden att koka kläderna i lut troligen äldre i Norden än bykningen vilken skulle ha inkommit senare söderifrån. Han stöder sig här på det faktum att bykningen vid mitten av 1800-talet i Norge endast förekom i mer avancerade områden och där i välbärgade hem med stora linneförråd, medan lutkokningen var den vanliga tvättmetoden i isolerade, ålderdomliga trakter, s.k. reliktområden. Motsvarande förhållande finner man i Sverige. Av Etnologiska Undersökningens uppteckningar framgår att bykning i Sverige förekommit allmänt i de södra och mellersta delarna av landet. I Norrland var bykning däremot ytterst sällsynt, där man i stället kokade kläderna i lut. Redan i Dalarna var bykningsmetoden relativt ovanlig och i Jämtland förekom den inte alls.¹ Då man enbart bykte linne och i senare tid även bomull borde givetvis förekomsten av bykning sammanhånga med ett flitigare användande av linne i hemmen. Först på 1500-talet ersattes läderlakanen av linne i högreståndsmiljö. Likaledes började linnet då konkurrera med yllet i klädedräkten. Linodlingen bedrevs framför allt i södra. Norrland, i Ångermanland och i Hälsingland, och blev vanlig hos allmogen över hela landet först under 1700-talet. Härmed blev husbehovsvävningen en allmän sysselsättning bland kvinnorna på landsbygden och linnet allt vanligare bland allmogens hemtextilier. Troligen började man först då i större utsträckning byka på gårdarna, då denna tidsödande och arbetskrävande procedur, som utfördes med månaders intervaller, endast är tänkbar i hem med tämligen välförsedda linneförråd.

Bykningsmetoden tycks ha tillämpats hela 1800-talet igenom och långt in på 1900-talet, trots att relativt billiga tvättmedel såsom tvål och såpa² i stor skala dök upp på marknaden vid mitten av 1800-talet tack vare två franska kemisters revolutionerande forskningsresultat. På 1790-talet uppfann nämligen Nicolas Leblanc en metod att på kemisk väg utvinna soda ur koksalt,³ varpå M. E. Chevreul 1823 klarlade fetternas och tvålens kemiska sammansättning. Tillverkningen av tvättmedel, som tidigare bedrivits husbehovs- och hantverksmässigt, industrialiserades nu, varmed tvål, såpa och soda förlorade sin karaktär av lyxvaror. På 1880-talet började man tillverka tvättpulver, huvudsakligen

¹ Uppgifterna beträffande bykningsprocedurens förekomst i olika delar av Sverige grundar sig på Etnologiska Undersökningens uppteckningar och har lämnats mig av fil. lic. Marianne Olsson, som har gått igenom hela detta material.

² Tvålen var troligen känd på ett mycket tidigt stadium i Egypten. Romarna fick kännedom om den s.k. "sapo" via gallerna och germanerna enligt Plinius d. ä. (23-79 e. Kr.), som i sin "Historia Naturalis" vidare omtalar att den framställdes av gettalg och bokträaska och användes som hårpomada. Det är först Galenus, verksam i Rom som läkare omkring år 167 e. Kr., som omtalar tvålen som rengöringsmedel för kropp och kläder och tillika som läkemedel. På 1500-talet började man i Nordeuropa tillverka såpa, som förhållandevis länge i alla länder tillverkats i hemmen till husbehov.

³ Soda utvanns tidigare ur havs- och strandväxter från Medelhavsområdet och betingade ett mycket högt pris.

bestående av tvål, soda och vattenglas, vilkas användning hastigt spreds i allt fler hushåll.

Först i slutet av 1930-talet började emellertid de ålderdomliga tvättvanorna försvinna hos allmogen. Rinnande vatten installerades nu i många lanthem och staten gav bidrag till andelstvättstugor. På 1940-talet blev kollektiva tvättstugor allt vanligare på landsbygden och i städerna. Tvättmaskinen dök nu upp i enstaka hem. På 1950-talet slutligen kom de syntetiska tvättmedlen och förenklade tvättarbetet ytterligare.

Storbyk

”De är sundt få lite rajnt på sig” sade gubben på nyårsdagen och vände på skjortan han haft på sig hela året. En betydligt mer genomgripande rengöring utsattes kläderna för vid en storbyk. Man hade vanligen storbyk två gånger årligen. Framför allt gäller detta herrgårdar, prästgårdar och större bondgårdar. På mindre gårdar där man ej hade så stora linneförråd och således ej så många ombyten byktes fyra gånger årligen. I mycket fattiga hem förekom ingen bykning utan i stället kokning eller enbart gnuggning av kläderna. Metoden att koka plaggen i lut är enligt en sagesman ”lika åldrig, som Läckning”, ”men förekom där man ”Ej hade så många lortiga plagg, att det var lönande ”Lägga te storbyk”. ... Gagnades mycket i t.ex. torp och mindre familjer, men kunde förekomma någon gång å bondgårdar mellan ”Storbykarna”. ... Att lutkoka kläder var ej fullt så effektivt, som att ’Varmläcka’ dom.”

Det var endast vita plagg av linne och möjligen bomull i den mån dylika fanns som byktes. Under 1850-60-talen ”fans här mycke sällsynt något bomulsgarn, alt som tillhörde de vita kläderna var av linnegarn vilket var hemberett” upplyser en sagesman.¹ De färgade linneplaggen eller ”randkläderna” såsom huvuddukar, förkläden, klänningar och sparlakan tålde inte den starka luten, i vilken de fällde. De gnuggades endast i svagt luthaltigt vatten, ibland med någon tillsats av såpa. Detsamma var fallet med yllekläder, som om de behandlades med skarp byklut krympte och filtade sig. De tvättades i kallt lutvatten och fick ej klappas. ”Den som är tokig, byker pelsen” lyder ett ordspråk.

Det var emellertid inte alla vita linneplagg som byktes utan endast de grövre och mindre ömtåliga, ofta av blaggarn eller ”skäktefallsväv” såsom dukar, servetter, lakan, dunvar, handdukar, skjortor och särkar. Dessutom byktes det hemspunna garnet. Lakan och handdukar betraktades som lyx hos många bönder ännu på 1880-talet, i synnerhet överlakan, som först efter 1910 användes i fattiga hem.

Förvaring av smutskläder

De smutsiga plaggen förvarades i allmänhet på vinden eller i den s.k. ”nattstugan”, ett rum, i boningshusets övre våning. Vanligen slängdes allt utan åtskillnad i en enda hög på golvet, vitt, ”randat” och ylle om vartannat. I många hem hängdes kläderna på en stång eller krake i vindstaket för att ej skadas av råttor. I större bondgårdar lades de i mangelkorgar eller träkärl och kopparkittlar,

¹ Man började emellertid redan under 1700-talet väva bomull i hemmen till förkläden och huvuddukar.

s.k. "lortkistor". Särskilt ömtåliga plagg som drälldukar, servetter och finare särkar stoppades ned i hemvävda säckar.

På herrgårdar sorterades de olika smutskläderna innan de placerades i en bing med olika fack. En grovsortering i "lennet" (vitkläder) och "randat" var dock det vanliga och denna skedde i allmänhet först före blötläggningen.

Byktider

Som ovan nämnts hade man storbyk ett fåtal gånger årligen. Tvätten måste passas in mellan sådd, skörd, slakt och bak. Man bykte framför allt vår och höst. Men det fanns också de som hade storbyk även till midsommar och jul. Småtvätt förekom åtskilliga gånger mellan storbyken och då lutkokades kläderna i allmänhet. En del var angelägna att tvätta ett och annat plagg före kyndelsmässodagen, den 2 februari, då det ansågs vara såpa i vattnet efter jungfru Marias tvätt av barnkläder.

Vårbyken var i regel störst, då förutom de vanliga plaggen även det under vintern hemspunna lingarnet byktes. Denna byk förlade man gärna till tiden för vårfrudagen, den 25 mars, innan snön smält bort, för att garnet skulle "komma ut på bleken i rätt tid". Man ansåg nämligen att garnet blev vackrast om det fick torkas och blekas på snön i den skarpa vårsolen. Garnet behövde efter spinningen mjukas upp och var ofta smutsat av spinnerskans svett och saliv. Andra bykte något senare när isarna gått upp, varigenom man fick tillgång till det uppskattade sjövattnet. Vårbyken skedde ofta "i påskveckan, då man "lade till" byken lördagen innan och "stukade" svarta måndag". Tiden strax efter den 24 april "när halvårs pigan kommit" liksom pingsten omtalas även som byktider på våren.

Till midsommar bykte man i mindre gårdar, då sommaren var varm och arbetskläderna mycket smutsiga. Höstbyken kunde ske vid mickelsmässan, den 29 september, efter avslutat skördearbete. Vanligast förlades den till tiden strax före den 24 oktober då friveckan började och kallades "flyttbyken". Då "flöttade tjänstefolket å piga skulle göra rent ätter sej, innan ho gav sej i väg". Där man hade julbyk undanstökades den ofta i början av december innan slakten vidtog.

En stor byk med efterbehandling tog vanligen en hel vecka i anspråk med följande arbetsfördelning: måndag blötläggning, tisdag gnuggning, natten mellan tisdag och onsdag själva bykningen, onsdag klappning och hängning, torsdag tvättning av randkläderna, läggning och dragning, torsdag kväll och fredag kavling. Ovannämnda arbetsschema gäller herrgårdar och större bondgårdar - men tillämpades även i mindre gårdar i mån av arbetskraft och tid.¹

Medan det tidigare ansågs "herrskaupsmässigt" med långa intervaller mellan storbyken, vet man idag att plaggen far illa av en längre tids förvaring. En må-

¹ En storbyk var såsom framgår både tidskrävande och kostsam. Märta Helena Reenstierna beklagar sig i sin dagbok: "Äntelig slutades den långsamma manglingen, och var jag med skäl ledsen åt denna tvätt, som kostat öfver 24 dagsverken och 4 Skålpund Såpa, utom Ljus, Caffée, bränvin och mat och., oagadt allt detta, var illa både tvättadt och mangladt. Nu återstår strykning samt den myckna ved, som åtgått och åtgår."

nad mellan stortvättarna anses lagom, men helst bör man tvätta varje vecka. Man riskerar annars att textiliernas hållfasthet nedsätts och att smutsen förändras och biter sig fast, varigenom bakterier får god näring och plaggen blir hårdtvättade.¹

Bykkäringar

När det var storbyk på herrgårdar var där ”tvättkäringar som gråsparvar på ett torg”, lyder en sagesmans målande beskrivning. I mindre och medelstora hushåll klarade man sig utan bykhjälp och använde sig enbart av gårdens kvinnor. Möjligen skickade man efter en extra gumma till klappningen. Det var sällsynt att ”grannkvinnor bytte bykhjälp med varandra”. Var man ensam kvinna på gården måste ett par ”bykkäringar” lejas, då det krävdes minst tre kvinnor vid storbyk.

På herrgårdar och prästgårdar utfördes bykningen av gårdens pigor, torparhustrur och lejda bykkäringar. En torparkvinna var enligt kontrakt skyldig att utföra ett visst antal bykdagsverken årligen åt sin husbonde. Husmodern övervakade ofta arbetet. Det berättas att i t.ex. prästgårdar ”ville nog prostamora va mä å si te, att de gjores ordentligt, å att ingen snattade å se j nå't å de fina plaggen”.

Först på 1880-talet blev det vanligt att tvätten utfördes enbart av yrkestvätter-skor i samband med glasbruksindustrins tillkomst. ”Fruarna i dessa många arbetarfamiljer ansåg sig för fina att tvätta själva. ”Varje glasbruk byggde en tvättstuga, som fick disponeras fritt av de anställda. Aska fick man till skänks från glashyttans ugnar.”²

Husmodern stod för mat och dryck åt bykkäringarna. Mathilda Langlet ger i sin bok år 1884 ”Husmodern i staden och på landet” goda råd beträffande mat-hållningen. Tvätterskorna arbetar med gott mod om man är generös med kaffet säger hon. ”Först skola tvätterskorna om morgonen³ då de börja, hafva kaffe med ’dopp’; ej senare än kl. 1/2 8 varm frukost; kl. 11 eller något tidigare åter kaffe, då ’dopp’ är oundvikligt; kl. 1 middag och kl. 3-5 kaffe, men nu behöfves ej bröd. Deremot skall det kl. 6 gifvas aftonvard af smör och bröd, pannkakor eller ock sylta, palt eller fläsk; till qvällen gröt, helst gryngröt. Andra dagens diet är ungefär densamma ...”

Lejda bykkäringar betalades mer än andra ”hjälpkäringar”, då bykningen ansågs vara ett ”slaskigt” arbete. En småländsk bykkäring fick på 1860-talet förutom den fria kosten 16 skilling per dag samt en kaka bröd för sitt arbete. Då det inte var byktid var många bykkäringar sysselsatta med att väva näsdukar och schaletter, som de sedan gick runt i byarna och sålde.⁴

¹ 1937 gjordes en statlig utredning angående arbetsförhållandena vid det mindre jordbruket, varvid det framgick att stortvätt 2-4 gånger årligen då ännu var allmänt.

² Pottaska är en viktig beståndsdel vid glastillverkning.

³ Bykkäringarna började vanligen arbeta vid 5-tiden på morgonen.

⁴ När tvätten utfördes i hemmet, vilket genom tiderna varit vanligast tycks den alltid ha varit kvinnogöra. Det finns emellertid exempel på manliga yrkestvättare såsom de s.k. ”fullones”, valkarna, i det gamla Rom vilka tvättade den vita ylletogan i ruttande urin. De indiska tvättarna utgör ännu idag ett särskilt kast.

Bykplats

På små och medelstora gårdar bykte man i allmänhet i köket. Under den varma årstiden föredrog många att *byka* utomhus i närheten av en sjö, bäck eller å, dit kläderna ändå skulle forslas för klappning. Antingen gjordes eld på bara marken eller uppmurades en provisorisk eldstad av gråsten omkring den trefotade bykgrytan, som man kokade luten i. Vid hård blåst måste man ordna vindskydd, vartill en avhakad dörr kunde användas. Nära kokgropen stod det stora bykkaret på en pall. Denna plats måste ligga nära en körbar väg för transport av tunga kar och baljor.

På större bondgårdar och herrgårdar användes vid bykning drängstugan eller bryggstugan, vilken sistnämnda brukades mer till slakt, bykning och mangling än till ölbrygging och brännvinsbränning. På en del gårdar inreddes det gamla husbehovsbränneriet till bryggghus, vilket i sin tur så småningom ofta kom att kallas tvättstuga eller ”bykestuva” i och med att det huvudsakligen användes till bykning. Tvättstugan låg vanligen i närheten av en sjö eller å.

Bykvatten

Regnvattnet ansågs av många som det bästa bykvattnet men kunde ej samlas i så stora mängder som krävdes vid en storbyk utan användes främst vid småtvätt. Takrännor var, utom på herrgårdar, sällsynta och primitiva, då de ofta bestod av urholkade trädstammar. Som bykvatten användes företrädesvis å-, brunns- och sjövattnet. Källvattnet ansågs vara särskilt odugligt och undveks liksom det starkt kalkhaltiga havsvattnet. Vintertid bar man in snö som smältes i en gryta. Det förekom men det var sällsynt att man gjorde vattnet mjukt genom att använda soda, vilken ännu ansågs dyrbar.

Vatten bars till bykplatsen i laggade sår med ca 100 liters rymd. Två motsatta stavar var längre än de övriga och försedda med hål för en såstång, varmed karen lättare kunde bäras.

Regnvattnet är det bästa tvättvattnet på grund av sin naturliga mjukhet. S.k. ytvatten, sjö- bäck- och åvatten, är även vanligen mjukt. Grundvattnet däremot såsom brunnsvattnet är hårt, dvs. bemängt med kalcium och magnesiumsalter, vilka upptagits ur sand och jord. Hårdheten medför ökad tvättmedelsförbrukning och gör plaggen mer hårdtvättade. Vatten med hög järn- och manganhalt är även olämpligt att tvätta i, då metallföreningarna åstadkommer gula och svartbruna fläckar på kläderna.

Byklut och såpa

Man tillredde bykluten genom att övergjuta sållad aska med vatten. Det var företrädesvis björkaska som begagnades. Fattiga torpare använde aska från barrved. Al-, ek- och bokaska undvek man då kläderna därav blev respektive bruna, gula och röda.

Askansamlades i silltunnor och andra laggade kärl. Man var noga med att avlägsna glödande kol, då många eldsvådor förorsakats genom slarv vid förvaring av bykaska. Den sållade askan lades i en tygpåse i bykkarets botten.¹

¹ Enligt Mathilda.Langlet fick man beräkna 13 liter aska till 100 kg tvätt.

Luten tillreddes under själva bykningen. Vid kokning av tvättkläder gjorde man däremot luten i förväg.

Den begagnade bykluten skänktes till obemedlade eller tvättades gamla arbetskläder i. Man kunde också spara den i buteljer för att använda den som såpa, då den var hal och tjockflytande. Hälldes luten bort såg man till att den hamnade i ett stenröse för att vegetationen ej skulle ta skada. Man utropade då: ”gå undan, gå undan, gå undan, jag slår ut Byklut”.¹

Så sent som år 1948 rekommenderades asklut i ”Ekonomisk hemtvätt”, i vilken askan prisas som ett utmärkt tvättmedel, billigt och oskadligt för textilerna. Dessutom medför behandlingen med asklut en längre hållbarhet hos kläderna enligt ovannämnda skrift.

I slutet av 1800-talet kom sodan med sin starka koncentration ibland att förstärka eller helt ersätta den mildt alkaliska askluten. Enligt en sagesman var en bidragande orsak härtill de under 1886-talet allt vanligare kakelugnarna, ur vilka man ej erhöll samma mängd aska som tidigare ur de öppna spisarna.

Såpa började man köpa av lanthandlarna på 1870-talet men i mycket liten utsträckning, då den ansågs vara för skarp och dyr. Såpsjudning i hemmen var sällsynt på grund av brist på fett och oljor men tycks tidigare ha varit vanlig i samband med slakt. Såpa kokades av asklut och fett. Man tog vara på fettet hos självdöda djur för såpkokning. I fattiga hem användes fettet av urkokta ben. I äldre tid gjorde man såpa av såpnejlikans, saponaria officinalis, aska. Ett recept från 1820-talet lyder: ”I mycket kraftig björkasklut kokas 1 skålpund svinfet och 1/4 skålpund talg; tills såpan får behörig fasthet.”²

Vattnets förmåga att väta textilfibern och delvis lösa smutsen förhöjs då en lämplig mängd alkali, såsom aska, soda och såpa, tillsätts. Surheten i kläderna neutraliseras, förtvålbart fett förtvålbas och en del föroreningar som ej är lösliga i enbart vatten löses.

Blötläggning

Kläderna lades i blöt i kallt och klart vatten en eller två dagar före bykningen. Vitt och ”randat” sorterades upp och lades i olika baljor. Endast i undantagsfall om kläderna var osedvanligt smutsiga blandade man litet lut eller såpa i vattnet. Man använde vanligen större och mindre laggade kärl för detta

¹ Begagnad bykaska användes i äldre tid som gödningsmedel på åkrarna.

² Ett utförligare och mer komplicerat såprecept finner man hos Cajsa Warg: ”Tag en fierdedels tunna god biörk-aska, och dertil 5 marker pått-aska, derpå slås 38 kannor siöwatten, hwarmed det sedan kokar i 4 timmar, då doppas en fiäder hastigt deruti, om fiädren då löper af, så är luten stark; men sker ej det, så bör hon koka längre, til des hon håller det profwet; då lyftes grytan af elden och ställes litet stilla, til des askan siunker, då slås et stop hwit kalk uti ett annat käril, och därpå hålles all den klara luten, hwilken wäl öfwertäckes, så att ej kraften bortgår; låt henne sedan dermed stå til andra dagen om morgonen, då all den klara luten hålles deraf igen, men slås litet af henne uti en kittel eller stor järngryta, som man wil koka såpa uti, och dertil läggas 5 marker talg, sedan låter man det jämt koka; men röres och öses deruti ibland med en slef, och spädes på efter hand af den öfriga luten, til des altsammans är deruti, samt låter henne sedan koka, til des hon blifwer tiock som en tunn gröt, så lir hon färdig.

ändamål. Ingen spik fick förekomma i dessa kärl vilket skulle ha inneburit ”döden i grytan” för plaggen. Finare och mindre smutsade kläder lades i bykkaret eller i en kopparkittel. Vinfat, silltunnor och avsågade sirapsfat kom senare i bruk vid blötläggning. Plaggen fick så småningom ”självrinna” på en stång eller ”klapptavla”.

I en normalsmutsad månadstvätt på 25 kg finns det enligt Konsumentinstitutet 1/4 kg smuts, vilken huvudsakligen består av fett, äggviteämnen, damm och sot. Vid blötläggning i kallt vatten löses en hel del smuts och frigöres från fibern såsom sand och i viss mån äggvita och fett. Dessutom avlägsnas i kläderna befintlig luft. I varmt eller hett vatten koagulerar äggviteämnena och blir sedan mycket svåra att avlägsna från textilierna.

Stukning

När smutsen lösts upp under blötläggningen och kläderna runnit av tog man itu med gnuggningen eller ”stukningen” som man sade i Småland. Man stukade vanligen före bykningen.¹ Att stuka efter densamma ”var på skånskt vis” och kallades ”latmanstvätt”. Många bykte direkt efter blötläggningen vilket enligt en sagesman var allmän sed i äldre tid. I mycket fattiga hem nöjde man sig med att endast stuka kläderna utan efterföljande bykning eller kokning.

Man stukade i varmt ofta kokhett vatten i en mindre träbalja, den s.k. ”stukebaljan”. Arm- och halslinningar gneds in med såpa. Kvinnorna slet och gnuggade plaggen så att de fick händerna fulla av skavsår, vilket ansågs särskilt förtjänstfullt såsom bevis för att kläderna genomgått en rejäl stukning.

En del underlättade det tunga arbetet med hjälp av ett valkbräde, som dock ansågs slita kläderna hårt. Det användes ursprungligen endast vid valkning av strumpor, vantar och andra ylleplagg. Från 1890-talet omtalas emellertid valkbrädet ofta i samband med stukning. Det var gjort av en rektangulär brädlapp av ek eller björk med inskurna refflor. Vid sekelskiftet blev valkbrädet mycket allmänt, kallades nu tvättbräde och bestod av en veckad zinkskiva med träram.

Det ena plagget efter det andra stukades, slätades ut och lades i bykkaret. Man aktade sig noga för att blöta ned kjolen under arbetet, ty då hette det genast: ”Våt på magen vid stukningen får eller har en fyllehund till gubbe.”

Bykning

Bykkaret var en stor laggad så av gran eller björk, avsmalnande mot botten. Storleken varierar på de olika gårdarna men karet tycks vanligen ha varit ca 1 1/2 m högt, med en diameter på 1 m upptill och 1/2 m nedtill samt rymmande 500 l. Bykkaret hade ett tapphål med träplugg i nedre kanten vid botten och stod på en s.k. ”bykepal”, bestående av två korslagda träbitar med fyra fötter, varigenom luten under bykningen kunde rinna ned i den under pallen placerade bykbaljan. Enligt en sagesman använde man alltid ett bryggkar som bykkar på torp och små gårdar.

Bykgrytan var av gjutjärn eller koppar och rymde vanligen 60-70 l. I bryggstugan var den i allmänhet inmurad i en spis av gråsten eller lera.

¹ I frågelistan behandlas gnuggning efter bykning vilket gjort många sagesmän förvirrade.

I botten av bykkaret lade man s.k. ”bykstickor” eller ”rostpinnar”, avbarkade pinnar av björk, en, eller gran, ofta olika långa varvid man placerade de längsta i mitten och de kortare vid sidorna i två lager. Man använde även ben från olika kreatur och i senare tid flaskor. Flaskhalsarna riktades mot tapphållet. Bykstickorna sparades från byk till byk och blev så småningom vita och ludiga av den skarpa luten. Deras uppgift var att hindra kläderna från att täppa till hålet vid botten och därigenom stoppa lutflödet, varvid fula fläckar kunde uppstå på linnet.

Ovanpå bykstickorna lades askan vanligen i en påse av grovt lärft, men det förekom också att den virades in i ett lakan. Ibland lades ett tunt lager av halm mellan askpåsen och bykstickorna. Sedan varvades kläderna löst ned i karet. De lades i kryss för att luten lättare skulle rinna igenom och göra alla plagg lika rena. Detta kallades att ”lägga te byk” och var ett arbete som husmodern i allmänhet själv ville utföra.

De fattiga hade grovbyken underst och finbyken överst i bykkaret medan de rika hade en grovbyk, en finbyk och en vävbyk, vilket tog en à två veckor berättar en sagesman. Det vanliga var dock att man närmast askpåsen lade grova lakan, ovanpå dessa fina lakan, handdukar, skjortor, särkar och slutligen duktyger och servietter. Allra överst lades ett gammalt grovt s.k. ”byklakan”, som luten filtrerades igenom. Själva bykningsproceduren kallades i Småland att byka eller ”läcka” byk.¹

Kalläckning

När bykkaret var fullpackat med kläder vidtog ”kalläckningen”, som vanligen utfördes på eftermiddagen. Man tog ur träpluggen från tapphållet och öste kallt vatten över karet med en stor bykskopa, som var av hamrat järn eller koppar med träskaft och rymde ett par liter. Vattnet rann genom karet och ned i baljan, varifrån man ånyo öste det över kläderna. Detta upprepades åtskilliga gånger i några timmar. Under tiden lakades askan ur och det bildades så småningom en lut. Man kalläckte tills luten blev brungul som starkt kaffe och ”kändes hal som fläskflott då man kände på den med nypan”. Man ansåg att kalläckningen bidrog till att avlägsna svårare fläckar som ej redan försvunnit under vare sig blötläckningen eller stukningen.

Varmläckning

När luten blivit tillräckligt stark fortsatte man omedelbart med ”varmläckningen”. Man gjorde upp eld under bykgrytan och öste den nyblivna kalluten i densamma för att koka upp. Sedan öste man den kokande luten i bykkaret, där den liksom tidigare kalluten fick rinna genom kläderna och ned i bykbaljan. När grytan var tom östes luten från baljan åter i grytan varifrån den ånyo östes i bykkaret osv.

Det fanns de som ansåg att luten ej fick koka utan endast sjuda. Under bykningen skulle tappnen aldrig sitta i bykkaret. Någon måste hela tiden sköta ös-

¹ Frågelistan är förrädisk då den genomgående använder dialektordet ”laka” såsom det enda giltiga vad bykningsproceduren beträffar, vilket en smålänning irriterat uppmärksammat: ”Lakning är ett västgöta-, speciellt göteborgst -ord och verkar i andras öron som värk.

ningen, vilket arbete man turades om med. Man brukade säga ”lägg på så det brinner o läck så det rinner”. En duktig bykkäring skulle ha luten så varm att den började ”leka på stunna” då hon öste den från baljan i grytan. Alla bykkärningar var emellertid inte så skickliga, vilket framgår av följande talesätt: ”Byke du i da mä, sa lusan till käringen som varmbykt i två da.”

Det var mycket viktigt att luten östes så att den jämnt fördelades över kläderna. Med ett kol gjorde man ett streck för varje gryta lut, som östes över bykkaret. Varmläckningen ansågs vanligen inte avslutad förrän man öst 15-20 grytor och den kunde vara i 12 timmar. I stället för att räkna antalet grytor menade andra att man bykat tillräckligt då luten började lukta starkt och fränt, då den blev tjock och ogenomskinlig och rann snabbare genom kläderna eller när bykkarets utsida kändes het.

Den sista lutgrytan fick vanligen rinna av under natten. En del satte träpluggen i hålet och lät kläderna ligga i luten. Över bykgrytan lade man en grov matta eller ett täcke för att kläderna skulle hålla sig varma till påföljande morgon, då de skulle klappas. Det ansågs att linnet blev vitare om det klappades varmt.

Som tidigare nämnts brukade man i samband med vårbyken även byka det hemspunna lingarnet, och det skedde då efter ”klädbyken” i samma lut. ”Somliga lade vid garnbyk först halm i botten på sån varefter lös aska och garn nedlades varvvis.” Andra bykte garnet samtidigt med kläderna varvid garnet lades närmast askan. Varmläckningen fortgick hela natten fram till kl. 3-4 på morgonen.

I ovannämnda skrift ”Ekonomisk hemtvätt” från 1948 anbefalls bykningen som en ypperlig tvättmetod. Bykningsförfarandets tidsspillan uppvägs av dess skonsamhet mot textilierna tack vare den gradvisa uppvärmningen, framhålls det.

Bykåka

När det var storbyk på en gård samlades hela byns ungdom i bryggstugan eller var man nu höll till vid varmläckningen. Det var framför allt de unga bykkärningarnas uppvaktande kavaljerer som infann sig, då de visste att det vankades mat och annan traktering vid sådana tillfällen.

Ester Blenda Nordström ger i sin bok ”En piga bland pigor” en dråplig skildring från Södermanland av bykningskvällens ”bykåka” eller byköl, som man också sade, vilken utan tvekan var höjdpunkten på det tunga bykarbetet. Flickorna satte på sig helgdagskläderna och randiga förkläden och gjorde flitigt bruk av locktången. ”Det var liv och lejan redan från första stund och det brasades på under pannorna så ångmolnen hängde som dimmor i luften... Spelman hade det kommit också naturligtvis och dansen gick för fulla segel på det våta golvet, som var så halt av lut och vatten att allt emellanåt en kraftig kullerbytta slogs i hastigheten. Brännvinet kom fram under nattens lopp, pojkarna styrkte sig och lakade, brände sig på skopskaften, svuro och skreko, skrattade och hojtade.”

Pojkarna höll flickorna sällskap och hjälpte ofta till med lutösningen. Det hände att ”flickorna satte i tappen i byksåhålet, för att inte luten skulle rinna

över och i stället sysselsatte sig med pojkarna en stund. Man hade natta å ta av”. Listiga pojkar ritade några extra streck på spiselmuren för att flickorna tidigare skulle bli färdiga.

Bykåkan var en fest ”med nojs, möjl. musik och sång och ordnad kaffebruka - eller som förr vid brännvinsflaska. Detta senare knappast troligt, - ty Smålands ungdom skyr flaskan, fylla och fyllehundar.” Man vågar nog anta att det tidigare, innan frikyrkorörelsen fått sitt starka grepp om småländsk allmoge, gick tämligen livligt till vid en bykåka med slagsmål, ymnig brännvinsförtäring¹ och grova skämt.

En annan sagesman beskriver bykåkan i sin hemtrakt: I den natten ”Öste vi pojkar å Lutegrytorna”, så flickorna fingo fritt. Dom sjöngo då ”Kärleksvisor” sen kokade dom kaffe ”oppe hos kära mor” ... I den stora spisen i ”Bykestuva” eldade vi när det var kallt; ... Så. stekte vi potatis i ”Askemörjan” och halstrade sill på glödarna i den stora spisen. Sen gick flickan, där dom ägde byken, efter ”Syremos” = (God lingonmjölk) som vi ock fingo till potatisen. ... Sen togo vi en ”Svängom” med flickorna på vägen, medan ”Lutagryta kokte opp”. I början av 1800-talet bjöds ej på kaffe men väl ”ostsmörgåsar, pannkaka och hem-bryggt öl, å. va far i de goa sinnet, så kunne pojkarna få var sin sup te maten.”

Bykningen försiggick uppenbarligen under livligt kurtiserande och skämtande och gav upphov till en och annan visa:

”Då du kom till byköl här ,
tror jag visst du har mig kär,
ös en gryta är du snäll,
kom till mig en annan kväll,
om jag inte byker då,
har jag tid att med dig gå.”

Böstning och sköljning

Bykkäringarna hann knappt somna in efter bykningsnattens lutlösning och upptåg förrän de tidigt på morgonen skulle upp på benen igen och ta itu med den krävande klappningen. Man kallade detta förfaringssätt för att banka eller ”bösta upp byken”. Man klappade och sköljde helst i ”rinnande” vatten, vid en sjö, bäck eller å och ofta på en särskild klappbrygga.² Man behövde då ej så många kärl som hemma vid gårdsbrunnen och arbetet gick snabbare. Man kunde frakta kläderna två, tre mil för att få lämpligt sköljvatten. Vintertid klappade man ute på isen vid upphuggna vakar.

Det är först i denna fas av arbetet som kvinnorna kunde påräkna hjälp från männen, nämligen vid transporten av kläderna till klappstället - hjälpen vid lutlösningen skedde ju mest för nöjes skull. Bykkaret lyftes upp på en vagn av husbonden eller drängen och kördes med förspända hästar eller oxar till klappbryggan. Oxen var ännu på 1860-talet det vanligaste dragdjuret. Från en herrgård berättas det att kläderna vid varje byk kördes till sjön för klappning med

¹ Kaffet blev nationaldryck under 1800-talet på brännvinets bekostnad i och med att husbehovsbränningen förbjöds 1855.

² Enligt en uppteckning lär man i Kalmartrakten ha klappat och sköljt i Östersjöns saltvatten.

hjälp av ”4 par grova oxar, ibland 2 kar på varje lass”. På vintern forslades bykkaren på slädar och kälkar. ”Men transportera karet var ju bagatellen mot kvinnornas svåra arbete att hela dagen ligga på knä vid isviken och klappa kläderna och samtidigt skölja - allt i snöyra och köld. ... Det där var bykens poesi.”

Vid klappningen användes klappträ, som vanligen kallades ”böstel”, och klapptavla. Klapptavlan utgjordes av en hyvlad planka av gran eller björk och var 1-2 m. lång med två eller vanligast fyra itappade ben, varav två korta och två längre så att vattnet genom lutningen kunde rinna från klapperskan och ned i sjön. Man kunde också placera klapptavlan mellan stenar i vattnet varvid gummorna stod på stora flata stenar vid strandkanten. Många klapptavlor var försedda med en pinne, kring vilken man efter klappningen hängde garnhävror för vridning.

Klappträ var av björk och 25-50 cm. långt. Det var skuret i ett stycke, svagt böjt, med ett uppsvängt handtag med knopp och ovalt eller rektangulärt i genom skärning. Det var ofta vackert ornerat i tandsnitt eller grant bemålat och försett med initialer och årtal. Som sådant var klappträ en omtyckt fästmansgåva.¹ Men klappträ var lika ofta enkelt och utsirat. ”Böstelen hade lika många faconer som det fanns tillverkare. ... Här utgjöt man icke sin kärlek i blommande trä och stjärnregn - ty en bra karl får kvinna utan att presentera sig med böstel i krusiduller” uttalar sig en sagesman resolut. Enligt en uppteckning användes de rikt dekorerade klappträna föga, vilket ju är förståeligt, allra helst om de var bemålade, vilket var sed i Skåne, då färgerna skulle ha upplösts och skadat de vita linneplaggen. Dessutom nöttes klappträna kraftigt vid den våldsamma hanteringen och vitnade av den frätande luten.

Bykkäringarna medförde vanligen eget klappträ, som de vant sig vid efter årtals användning. Klappträ är ett uråldrigt redskap, som omtalas redan i den isländska sagolitteraturen, enligt vilken det även kunde komma väl till pass vid slagsmål. Olof Rudbeck omtalar och avbildar i sitt verk, ”Atländ eller Manheim” ett klappträ som samtidigt tjänade som runstav.

Plaggen lades vid klappningen ofta i laggade baljor eller i s.k. ”kol fat”, stora korgar av flätad en. Man tog nu ett plagg i sänder, sköljde det i vattnet, bredde ut det på klapptavlan och behandlade det med kraftfulla slag av bösteln, så att vattnet skvätte. Plagget doppades åter i vattnet och lades på sätet igen för ytterligare klappning. Denna procedur upprepades tills vattnet inte längre fradgade sig vid sköljningen. Vintertid lät man sköljvattnet droppa i snön för att pröva om luten klappats ur plaggen. Kläderna klappades och sköljdes i regel tre, fyra gånger innan de ansågs helt befriade från luten, då de lades på en bock eller i olika kärl.²

De grova lakanen som legat närmast askpåsen i bykkaret kunde hängas om-

¹ ”De rikt snidade och målade klappträna voro under 1700-talet och in på 1800-talets början vanliga fästmansgåvor.”

² Att stå direkt i vattnet och klappa tycks ej ha förekommit i Småland, vilket däremot omtalas av H. C. Andersen i sagan ”Hun duede ikke”, där den alkoholiserade och döende klapperskan står i det iskalla vattnet och arbetar.

kring en stång ute i ån varvid de sköljdes rena av det strömmande vattnet. ”Att klappa en ordentlig byk fordrades två kvinnodagsverken” upplyser en sagesman. Klappning förekom knappast av kläder som kokats i lut, ”Bankningen med klappträet var för att luten skulle gå ur och linnet bliva vitt och vackert, fritt från gula ränder.”

För att uppmuntra de tappra klapperskorna var husmodern denna dag extra generös med mat och dryck. Hon kokade kaffe i riklig mängd och av rostad råg och ärter och snålade inte med brännvinet. Mathilda Langlet rekommenderar husmodern att traktera klapperskorna med uppkokt öl med sirap i eller äggöl. Apropå brännvinsförtäringen under arbetet anser hon att ”om någonsin en sådan begäran är ursäktlig, är det visst då man, en kall vinterdag, ligger på knä, på ett bräde, bredvid en upphuggen vak”. Följden blev att ”en del gummor tog så pass att dom ramlade i vattnet själva ... under skämt och glam”.

Var det någon bykkäring som klagade över värk i ryggen under det omänskligt hårda arbetet sade man kärvt: ”Ingen rygg förrän efter 7 pojkar.” Ett annat talesätt lyder: ”När tuppen gal om kvällen, badar regn på bykehällen.” I äldre tid skulle man ”sätta en kniv i vattnet före bad å tvättning af kläder för att derigenom skydda sig för näcken”.¹ Innan klappstället övergavs ”skulle gumorna spotta i vattnet efter sig å tacka för vit ren å bra tvätt, lika härnäst”.

”Antagligen har detta arbete i all tid varit lika onödigt, men vad är åt människan som fått en fix idé?” resonerar en sagesman, vilket påpekande tvättforskare av idag troligen instämmer i utan tvekan. Enligt en statlig tvättutredning utövar klappningen en mycket skadlig inverkan på textilierna.

Vridning

Kläderna vreds antingen omedelbart efter klappning och sköljning, vilket var fallet om man klappat vid öppet vatten, eller efter att ha legat i sköljvatten någon timme eller över natten. Männen erbjöd sig ofta att hjälpa till med vridningen, som skedde för hand. Först vid sekelskiftet underlättades detta arbete tack vare vridmaskinen.²

Två personer fattade tag i varsin ända på ett lakan eller en duk och vred åt var sitt håll så hårt de orkade. Fick en flicka en knut på sin hälft av lakanet sade man att hon skulle få första vaggan. Råkade ena ändan vara ovriden utropade man ”vänta jag skall snyta svärmora!”. Att vrida ullgarn ansågs vara ett särskilt kraftprov. En flicka borde inte gifta sig ”förrän ho var så stark, att ho kunne torrria ullgarn” sade man. När kläderna vridits ”torktorra” spändes oxarna för vagnen igen för att forsla hem byken till gården.

Torkning och blekning

Efter flera dagars intensivt arbete var kläderna äntligen färdiga för torkning. Om sommaren lät man alla plaggen torka utomhus. Enklast var det att lägga dem på marken, på gräs eller snö, över gärdesgårdar, staket eller buskar.

¹ På 1100-talet klappade man kläder not stenhällar i Norge.

² Vridmaskinen uppfanns redan på 1700-talet och är kanske den första moderna tvättapparaten.

I en berättelse om storbyk i Östergötland beskrivs torkningen sålunda: ”På tuvor och odonris låg plaggen utbredda och sög i sig skogens egen parfym av pors och skvattram, doftande örter och klorofyllmättade blad. Det var en doft som inte försvann under kallmanglingen.”

Sämre plagg hängdes över krusbärs-, en- och vinbärsbuskar, plummonträd och hagtornshäckar och finare på ”Kläaliner”, i gammal tid snodda av ”Lindebast”. Många band rentvättade oxtömmar eller ”torkrep” av svinhår mellan träd. En del satte upp väl avhyvlade granstänger mellan manshöga klykor, andra spände linor av hampa och grovt lin mellan två krakar.

Där klädnypor begagnades var de hemgjorda av ek eller en. På en del ställen användes i stället knappnålar, ”korspetar” eller säkerhetsnålar, som kallades ”fästemen.”

Efter solnedgången plockades kläderna in dels för att daggen började falla, dels för att man ej skulle bli bestulen på sin upphängda tvätt av ”tattare och annat löst folk som gick efter vägarna”. Spädbarnstvätt fick ej hänga ute innan barnet var döpt.

Även vintertid hängde många sin tvätt utomhus då den ansågs bli vitare av frosten. De som torkade sina kläder inomhus hängde upp dem i bryggstugan, drängstugan, köket, nattstugan eller på vinden.

Vit tvätt skulle torka i sol och kulört i skugga. Man var väl medveten om och angelägen att utnyttja solens blekande förmåga. Lingarn, linneväv, servietter och handdukar lades ut på den frusna snön eller gräsmattan för att blekas av vårsolen. Att bleka linneväv tog en hel månad varvid väven vändes varje dag.¹ Solen ansågs som det bästa och pålitligaste blekmedlet. Även månsken gjorde plaggen vita trodde man.

Lingarnet kunde även blekas med hjälp av klorkalk. Blåelse började användas av småländsk allmoge först i slutet av 1800-talet och då endast till det finaste linnet. ”Om man klappat och sköljt kläderna i en sjö ... kunde man utelämna blåningsproceduren. Kläderna blev vita och vackra ändå.”

Av de många talesätt som anspelar på väderleken i samband med bykning förstår man vilket stort värde man satte på att det var solsken och frisk vind den dag de bykta kläderna skulle torkas. Det var fara värt att flickorna förlorade sitt ”pojkatökka” vid onådigt torkväder. ”Den Gud och pojkar håller kär, de har vackert ”bykevär” är det vanligaste ordstävets, som återkommer i många olika varianter. Andra förekommande talesätt lyder: ”Granna ’däkor’ ha grant tvättevär”, ”blås på min byk, så slipper du stryk” och ”sommarvär och kvinno-träta, ger ej bykevär men oftast väta”.

Modern tvättforskning har funnit att textilfibern märkbart försvagas av långvarig torkning och solbestralning. Likaså innebär frost och stark blåst ”allvarliga

¹ Linnefibers naturliga färg är grågul. På 1700-talet blekte man lingarn och linneväv i solen efter blötläggning i sjö- eller åvatten tillsammans med boskaps gödsel.

mekaniska påkänningar”. Den nutida husmoderns stränga krav på tvättens vit-het samt tvättmedelsindustriens otaliga reklamfraser om vit, vitare, vitast tvätt osv. får troligen ses med den tidigare gängse och effektiva men i längden skadliga solblekningen som bakgrund.

I och med torkning och blekning är den egentliga storbyken avslutad, vilken omedelbart följdes av plaggens efterbehandling såsom läggning, dragning, kavling eller mangling, strykning, glättning, stärkning och krusning.

Vid en storbyk fick kläderna, såsom jag ovan sökt beskriva, en i många avseenden ändamålsenlig och lämplig behandling. Tack vare århundradens ned-ärvda erfarenheter besatt den småländska bykkäringen märkliga kunskaper om komplicerade kemiska processer. Att bykningen så sent som på 1940-talet under rådande kristid lovordades och anbefalldes bevisar väl denna metods förtjänster.

Det är emellertid ingen överdrift att påstå att bykerskorna ofta arbetade med livet som insats. Enligt utförda arbetsstudier presterade en bykerska 50 % mer mekanisk energi per timme än en metallarbetare eller möbelsnickare. Att bykerskorna ofta ådrog sig svåra köldskador, förkylningar och andra krämpor är inte förvånande med tanke på det ohälsosamma klappningsarbetet. I en utredning om reumatism läser man följande: ”De som procentuellt allra mest faller offer för reumatism är de lantbrukande kvinnorna samt de s.k. diversearbetarna, dvs. de som sysslar med tvätt. ... Själva tvättarbetet måste nog här rubriceras som det allra farligaste för hälsan.”

Tryckta källor

- Andersen, H. C: Sagor och historier, del II, Sthlm 1939
- Barleben, Ilse: Kleine Kulturgeschichte der Wäschepflege, Düsseldorf 1951
- Bidrag till Åbo stads historia Del I, Helsingfors 1884
- Cederschiöld, Gustaf: Studier öfver verbalabstrakterna i nutida svenska, Göteborgs högskolas årsskrift 1908, Gbg, 1908
- Coleri, M. Joh.: Oeconomia, del I, Sthlm 1683
- Den svenska ordspråksboken Sthlm 1865
- Fischer, Ernst: Linvävarämbetet i Malmö och det skånska linneväveriet, Malmö 1959
- Grimm, Jacob - Deutsches Wörterbuch, band I, Leipzig 185";
Grimm, Wilhelm: Om Renlighet i gamle Dage. Kbhvn 1928
- Hansen, H. P. : Svenska vävnader, Uddevalla 196 O
- Henschen, Ingegerd: Odysseen, Sthlm 1957
- Homerus:
- Jordan, Helfrid: Den gamla klockan, Sthlm 1961
- Kollektiv tvätt Statens offentliga utredningar 1947: 1, Sthlm 1947
- Langlet, Mathilda: Husmodern i staden och på landet, Sthlm 1884
- Lassen, Hans: Renlighet i Klunketiden. Kbhvn 1950
- Moszynski, Kazimierz: Slavernas folkkultur, del I. Sthlm 1936
- Nordlund, Greta: Ekonomisk hemtvätt. Meddelande från skattebetalarnas förening nr 106, 1948, Sthlm 1948
- Nordström, Ester Blenda: En piga bland pigor, Sthlm 1914
- Reenstierna, Märta Helena: Årstadagboken, del I, Sthlm 1946
- Roman, Johan: Sätt at bleka Linne. Kungl. Swenska Wetenskaps academiens Handlingar 1741, Sthlm 1741
- Rothof, Lorens Wolter: Hushålls-Magasin, del I. Skara 1762
- Rudbeck, Olof: Atland eller Manheim, del II, Upsala 1689
- Sirelius, U. T. Finlands folkliga kultur, del II. Sthlm 1933
- Sundt, Eilert: Om Renligheds-Stellet i Norge, Christiania 186
- Svenska Akademiens Ordbok Band V, Lund 1925
- Svensson, Sigfrid: Kaffe, Svenska kulturbilder, ny följd, del V - VI, Sthlm 1936
- Tvättboken Konsumentinstitutets handböcker, Sthlm 1961
- Tvätt Statens offentliga utredningar 1955:8, Sthlm 1955
- von Walterstorff, Emelie: Bondens bädd, Svenska kulturbilder, del IX-X, Sthlm 1931
- Warg, Christina: Hjelpreda i Hushållningen för Unga Fruentimber, Sthlm 1755
- Östergren, Olof: Nusvensk ordbok, del IV, Sthlm 1934

Otryckta källor

E. U.	9667	Södra Möre hd, . Karlslunda sn, 1936
E. U.	9712	Uppvidinge och Handbörds hdr, Älghults och Kråksmåla snr, 1936
E. U.	9733	Östra hd, Näshults sn, 1936
E. U.	9893	Östbo hd, Hagshults sn, 1936
E. U.	9910	Östbo hd, Fryele sn, 1936
E. U.	9934	Uppvidinge hd, Sjösås o. Nottebäcks snr 1936
E. U.	10053	Sunnerbo hd, Berga sn, 1937
E. U.	10152	Östra hd, Kråkshults och Karlstorps snr, 1937
E. U.	10162	Aspelands hd, Virserums sn, 1937
E. U.	10163	Kinnevalds hd, Kalvsviks sn, 1937
E. U.	10180	Kinnevalds hd, Öja sn, 1937
E. U.	10484	Konga hd, Tingsås sn, 1937
E. U.	10595	Östbo hd, Värnamo sn, 1937
E. U.	10867	Norra Vedbo hd, Lommaryds och Virede snr, 1937
E. U.	10905	Norrvidinge hd, Söra by sn, 1937
E. U.	20566	Västbo hd, Kulltorps sn, 1942
E. U.	32815	S. Tjust hd, Hallingeberg sn, Tunalän hd, Kristdala sn, 1946
E. U.	35183	Sevede hd, Vena sn, 1947
E. U.	38298	Kinnevald hd, Urshults sn, 1948
E. U.	38.:1 69	Västra hd, Sandsjö sn, 1948

Samtliga uppteckningar är från Småland.

Register

A

Al-, ek- och bokaska · 9
 andelstättstugor · 5
 askpåse · 11

B

björkaska · 9
 blekning · 16
 blåelse · 17
 klorkalk · 17
 sol · 17
 vårsolen · 17
 Blötläggning · 10
 bomull · 5
 bryggghus · 8
 bryggstugan · 8
 byka · 3, 4, 8, 12, 13. *Se laka*
 lingarn · 6
 bykepoll · 11
 bykgrytan · 8, 11
 bykkar · 11
 bykkäringar
 lejda · 8
 Bykkäringar · 7
 byklakan · 12
 byklut
 begagnad · 9
 bykning · 11
 Bykningsmetoden · 4
 Bykplats · 8
 bykstickor · 11
 Byktider · 6
 bykvatten · 8
 Bykvatten · 8
 bykåka
 byköl · 13
 dans · 13
 mat och annan traktering · 13
 böstning · 14

E

eld på bara marken · 8

F

finbyk · 11
 flyttbyken · 6

G

gnuggning
 stukning · 10
 grovbyk · 11

H

Historik · 3
 höstbyk · 6

J

julbyk · 7

K

kalläckning · 12
 klappbrygga · 14
 klappning · 14
 klappningen · 14
 klapptavla · 10, 14
 klappträ · 14
 böstel · 14

L

laka · 3. *Se byka*
 Lejda · 8
 linne · 5
 lut · 3, 12
 asklut · 9
 beredning · 3
 byklut · 9
 lutkokning · 4
 lägga byk
 lägga te byk · 11

M

mat och dryck · 7

midsommarbyk · 6

P

provisorisk eldstad · 8

R

randkläderna · 5

S

sköljning · 14
 rinnande vatten · 14
 transporten av kläderna · 14
 Sköljning
 mat och dryck · 15
 smutskläder · 6
 förvaring · 6
 småtvätt · 6
 soda · 9
 sopa
 alkali · 10
 storbyk
 bykåka · 13
 byns ungdomar · 13
 Storbyk · 5
 stukning
 gnuggning · 10
 Stukning · 10
 såpa · 4, 5, 6, 9, 10, 11
 såpsjudning · 9

T

torkning
 inomhus · 17

klädlinor och -nypor · 16
 lägga ut tvätten · 16
 plocka ner på natten · 17
 vintertid · 17

Torkning · 16

torkrep · 17

tvättbräde · Se valkbräde. Se
 valkbräde

tvättkäringar · 7

Tvättmaskinen · 5

tvättmedel · 3, 4, 5, 9

tvättmedtod

 lutkokades · 6

tvättmetod · 3

V,W

valkbräde · Se stukning

varmläckning · 12

 koka · 12

 lingarn · 13

 sjuda · 12

vatten

 grundvatten · 9

 källvatten · 8

 regnvatten · 8

 ytvatten · 9

 å-, brunns- och sjövattnen · 8

Vridning · 16

vävbyk · 12

växtaska · 3

Y

yllekläder · 5

yrkestvatterskor · 7